

TÓTH-SZERECZ ÁGNES

A fogyatékossgal kapcsolatos szemléletformálás lehetősége a hatályos köznevelést meghatározó dokumentumokban

BEVEZETÉS

Az organikus eltérést mutató, látható rendellenességgel élő emberek gyakran tapasztalják, hogy elkerülik, esetleg megnézik őket a környezetükben. Sokan kerülnek a kontaktust a szokatlan vokális megnyilatkozásokat hallható vagy szokatlan gesztusokat tevő, segédeszközöket használó emberekkel.

„A társadalmi kirekesztődés kialakulásában jelentős része van annak, hogy a közösség mennyire toleráns a mássággal, milyen beállítódásai, előítéletei vannak a közösség tagjainak a fogyatékos emberekkel kapcsolatban” (Bass, Deákné, Győri és Szauer, 2009, 23.o.). A másság elfogadása csak akkor lehet természetes jelenség, ha a személyek mikro- és makroszociális környezetében megfelelő az ezzel kapcsolatos információáramlás, ha van lehetőség szubjektív tapasztalatgyűjtésre, s az érzékenyítés folyamata a szociális kompetenciák korai fejlesztésével már az emberek korai életszakaszában megtörténik. Amennyiben egy gyermeket megfelelő és gyakori érzékenyítő hatású impressziók érnek a fogyatékossgokkal kapcsolatban, jó eséllyel nem éli meg az azokkal való találkozást negatív élményként; számára a jelenség természetes, ismert, hétköznapi lehet. Bár az integrált nevelés-oktatás térhódításával egyre több osztályban

kaphatnak helyet fogyatékossgal élő tanulók, a gyermekeknek kevés ismeretük van az esetenként különleges megjelenésű, specifikus igényű, eltérő viselkedésű társaikról. Amelyik közösségben nincs integráltan tanuló diák, ott jórészt hiányoznak a fogyatékossgal élő emberekhez kapcsolódó impulzusok.

Jelen kutatásban a 2020-ban hatályba lépett köznevelési dokumentumok – a Nemzeti alaptanterv, a kerettantervek, valamint különböző tantárgyakhoz kapcsolódó tankönyvek – elemzésének segítségével derítünk fényt arra, hogy az oktatáspolitikai irányelvek szerint preferált integrációs törekvések fényében a tananyag mekkora teret enged a fogyatékossg témájának az általános iskola első és második osztályában.

INTEGRÁCIÓS TÖREKVÉSEK A KÖZNEVELÉS ALAPDOKUMENTUMAIBAN

A *Magyar Közlönyben* 2020. január 31-én jelent meg a *Nemzeti alaptanterv* változásáról szóló kormányrendelet. A 2020/21. tanévtől bevezetett, hatályos NAT megosztó; ország-szerte pedagógusok és szülők véleményezik tartalmi elemeit, hiszen a változtatások, módosítások nagyfokú eltérést mutatnak a korábbi tantervhez képest. Az oktatás formai, tartalmi elemei nem csak a továbbtanulás

tekintetében fontos komponensek. A tananyaghoz koherensen kapcsolódva a nevelési folyamat során olyan triviális képességek, készségek fejlődése is végbemegy, amelyek *a társadalmi együttműködés alapjait teremtik meg*: ekkor zajlik a normák elsajátítása, az értékrend kialakulása, a beilleszkedés. A beilleszkedés, a társadalmi integráció kérdéskörét megragadva: gyakran előkerül itt a fogyatékoság kérdése. A fogyatékoság témája az integrált oktatás kiszélesedésével mindennapos aktualitást nyert. A benne való eligazodásra a gyermekkorban megkezdett társadalmi érzékenyítés szolgál leginkább, ennek legalkalmasabb színtere pedig az általános iskola. Érdemes tehát áttekinteni, hogy az új köznevelési dokumentumokban miként jelenik meg a fogyatékoság témája, vagyis ezekből milyen lehetőségek aknázhatók ki az érzékenyítés szolgálatában.

A fogyatékoság témája a Nemzeti alaptantervben

A Nemzeti alaptanterv értelmében kiemelendő alapelv a tanulók közti különbségek, eltérések természetes elfogadása. Az egyéni sajátosságok (a mikroszociális környezet hatásai, az idegrendszeri érés üteme, az egyéni képességek) függvényében kívánalomként jelenik meg a nevelési folyamatban a gyermek igényei szerinti, változatos módszertani eszköztárral való fejlesztés. A gyermek tőle elvárt teljes asszimiláció helyett – amely korábban jellemző volt – a két oldalról elvárt akkomodáció jelent meg irányelvként, azaz a gyermek alkalmazkodásán túl a környezet idomulását is elvárja a tanterv. Kardinális fontosságú feladatként pedig a következőket jelöli ki:

[...] az iskola biztosítsa a tanulás egyéni lehetőségeit és a személyre szabott nevelés-oktatás során megszerezhető tanulási tapasztalatokat, enyhítse a hátrányok határait, optimális esetben képes legyen kiküszöbölni azokat. Ezek közül kiemelten fontos a családi és településszerkezeti hátrányokból eredő, az eltérő kulturális és nyelvi elsajátítási lehetőségekhez köthető, valamint a különleges bánásmódot igénylő tanulókhöz illeszkedő fejlesztő tevékenység (*Nemzeti alaptanterv*, 2020, 294. o.).

A „különleges bánásmód”-ban már meg is jelenik a fogyatékoság témaköre. Az együttnevelés bevezetésének lényegi feltétele a fogyatékosággal élő személyek korai integrációja, amely viszont csak akkor lehet hatékony, ha az ehhez szükséges információk – mint a fogyatékoságokhoz kapcsolódó specifikus tulajdonságok és speciális igények ismerete – biztosított, valamint megfelelő oktatásmódszertani bázissal rendelkezik a fogadó intézmény. A Nemzeti alaptanterv elvárásként fogalmazza meg mindezeket:

A hátránykompenzáció biztosítása érdekében (SNI, BTMN, HH, HHH) a tanuló szükségleteihez, képességeihez, készségeihez illeszkedő módszertani eljárások (eszközök, módszerek, terápiák, a tanulást-tanítást segítő speciális eszközök, a gyógypedagógus módszertani iránymutatásainak beépítése, egyéni fejlesztési terv készítése és rendszeres ellenőrzése) alkalmazása szükséges a különböző pedagógiai színtereken.[...] A különleges bánásmódot igénylő tanulók integrációja és hatékony együttnevelése olyan pedagógusokat kíván, akik rendelkeznek az ehhez szükséges szemléletmóddal és

kompetenciákkal (*Nemzeti alaptanterv, 2020, 294. o.*).

A leírtak alapján a sajátos nevelési igényű gyermeknek lehetősége van támogató környezetben tölteni iskolás éveit; ahol előfeltételmentesen, megfelelő módszertani és tárgyi eszközöket mozgósítani tudó közegben vehet részt a nevelés, oktatás folyamatában, s amelyben a pedagógusok széleskörű ismeretekkel rendelkeznek ellátásukkal kapcsolatban. A pedagógus megfelelő felkészültege azonban nem minden. Az osztályközösség elfogadó attitűdje szintén elengedhetetlen a tanulók tényleges integrációjához. Ehhez mindenképpen szükség van arra, hogy a közoktatási intézmény hangsúlyt fordítson a szociális érzékenyítésre, különös tekintettel a fogyatékossgok tekintetében. Intézményi keretek között alternatívaként jelenhet meg különböző érzékenyítő programokhoz való csatlakozás, projekthét megvalósítása. Ám ezek csak kampányszerűen, alkalmanként jelennek meg az iskolai életben. Azt, hogy a fogyatékossg mint életjelenség a köztudatba épülhessen, s hogy felszínen maradjon, leginkább a téma különböző tanórák ismeretanyagába való beágyazása segítheti. Erre opcionálisan alkalmas lehet az osztályfőnöki óra, az erkölcsstan vagy etika tantárgy bizonyos területei, valamint a téma megjelenhet az irodalomtanításban mesék, olvasmányok kapcsán, az énekművészet-órák dalokban vagy a környezeti nevelés kapcsolódási pontjain.

Áttekintve a Nemzeti alaptantervet, találkozhatunk a műveltségterületekhez kapcsolódó tananyag meghatározásaival, irányelveivel. A *magyar nyelv és irodalom* tantárgy bemutatásakor például olyan területeket vázol, amelyek a szociális érzékenyítés táptalajaként szolgálhatnak:

Az irodalmi művek olyan erkölcsi, történelmi, érzelmi konfliktusokkal szembesítik az olvasót, melyekben saját jelenüket, benne közösségi és személyes konfliktusait is felismerhetik, és amely felismerések a tanulók morális, esztétikai és érzelmi fejlődésének is eszközei. Az anyanyelvi kommunikáció fejlettségének meghatározó szerepe van a nyelvi, a kulturális és a szociális kompetenciák alakításában, fejlesztésében, az érzelmi nevelésben, a tanulás teljes folyamatában (*Nemzeti alaptanterv, 2020, 300. o.*).

A tanterv a tantárgy tekintetében még rámutat azokra a közvetítő erőkre, amelyek hatással vannak a társadalmi normák, értékrendszerek kialakulására, amelyek a későbbi sikeres társadalmi integrációt segítik elő. A tartalmi elemeken túl nagy hangsúlyt fektet a pedagógus mint érték közvetítő szerepére, aki megfelelő koordinálással éri el a tanulók fejlődését. Az alsó tagozaton e tekintetben is a jártasságok, készségek, képességek megalapozása a cél. A Nemzeti alaptanterv által meghatározott célrendszerben az érzékenyítés témájában relevánsan megjelenő elem az empátia fejlődése. A magyar nyelv és irodalom tantárgy tanításának specifikus feladatai között megemlítésre kerül az eltérő beszéd-készséggel, nyelvi adottságokkal iskolát kezdő gyermekek folyamatos felzárkóztatása. Konklúzióként megállapítható, hogy a magyar nyelv és irodalom tantárgy keretei között konkrétummal nem találkozunk a szociális érzékenyítés tekintetében, ám megfogalmazott céljai között szerepel az empátiakészség és az adekvát értékrend, normák elsajátítása.

Az alsó tagozat *Etika / hit- és erkölcsstan* című tantárgyban számtalan olyan elem feltehető, amely jól körvonalazza a szociális

érzékenyítés területeit. Az 1–2. évfolyamon 68 órányi foglalkozáson vesznek részt a gyerekek. Ezek átfogó céljai közt szerepelnek olyanok, mint a gyermek önmagának mások helyébe képzelése, vagyis az empátia fejlesztése, s a megfelelő kommunikáció. Ezenkívül a gyermek az átfogó célok szerint felismeri a közösségek működésének feltételeit, a kiközösítés jeleit, s erkölcsi érzékenységgel reagál ezekre. Elvárásként jelenik meg, hogy a tanulók képességeik fejlődésével egyre inkább képesek legyenek mások élethelyzetének megértésére, s hogy tisztelettel tekintsenek az életre, az emberi méltóságra. A pedagógus koordinátora az érzé-

kenyítésnek; feladata a tanulók személyes véleményére és tapasztalataira vonatkozó elfogadás és nyitottság, facilitátora a társadalmi felelősségvállalás kialakításának, s célmutatója

annak felismerése, hogy minden embernek vannak erősségei, valamint fejleszhető tulajdonságai, készségei, képességei. Mindezeket a kompetenciákat kiemelkedően az önismeret, az osztályközösség formálása, a családi élet, a honismeret és a vallás köré csoportosítja a tananyag. Ezen készségek megkérdőjelezhetetlenül fontosak a fogyatékoságok irányában mutatott társadalmi érzékenyítés témájában is, s az irányelvek lehetőségét biztosíthatnának a téma érintésére is. A másság, fogyatékoság fogalmai azonban nem jelennek meg konkrétumként a dokumentum e részében, s ajánlásként sem. Tehát, bár a tantárgy kapcsán találkozunk olyan alapelvekkel, amelyek segítenek a gyermeknek, hogy kivel milyen szituációban, milyen társadalmi helyzetben hogyan kell/illik viselkedni, a szöveg ez esetben sem utal a fogyatékos személyekkel folytatott

interakciókra, amelyek kétségkívül speciális szegmensét adják a társadalmi viszonyoknak a sérült személyek specifikus tulajdonságai, akadályozottsága miatt.

Lényeges változás az eddig megszokot-takhoz képest, hogy a természettudomány témája az első két évfolyamon a magyar nyelv és irodalom olvasmányaiba integrálva jelenik meg. A cél elsősorban a releváns környezetismereti tudás megszerzése. Korábban lehetőség nyílt a gyermeknek saját testét, környezetét megismerni a környezetismeret tantárgy keretei között, amely kiváló alkalomnak bizonyul az érzékszervek vagy a

mozgás áttekintésére. Az optimálisan működő emberi szervezet kapcsán adhatná magát a fogyatékos-ság témája, mely a megismert szervek diszfunkcióját vagy organikus eltérését is bemutathatná. A hatályos

tantervben a környezetismerethez kapcsolódó ismeretek tehát az irodalmi olvasmányokba ágyazva jelennek meg, ami így jóval kevesebb lehetőséget ad a fogyatékos-sággal való ismerkedésre.

Az *Ének-zene* tantárgy bemutatása során olyan, az érzékenyítés témájában hasznos elemeket sorol fel a tanterv, mint a személyiségfejlődés, önismeret, empátia, az együttműködő készség kialakítása és fejlesztése. A zene és annak elsődleges hatásai, a hangulatok és érzelmek kibontakozása elősegíthetik az érzelmi intelligencia fejlődését. A tantárgy tanításának specifikus jellemzői között, bár szerepelnek az elsajátítandó készségek, ismeretkörök, más tantárgyakhoz képest némi eltérést is mutatnak. A célok megfogalmazása során az egyéni képességtől és tanulmányi sikerességtől függetlenül megjelenik a funkcióöröm gyakorlása

az önismeret, az
osztályközösség formálása,
a családi élet,
a honismeret és a vallás

(Nemzeti alaptanterv, 2020). Az együtt tevékenykedés, ez esetben az együtt éneklés vagy a körjátékok megszüntetik a gyermekek közötti különbségek egymástól távolító érzetét, így fejlesztve a szociális kompetenciákat. Amennyiben a zenei foglalkozáson, a közös tevékenységben a fogyatékossgal élő tanuló egyenlő eséllyel tud részt venni – vagy akár kifejezetten tehetségesnek is bizonyul –, nem érvényesül az akadályozottsága.

Összefoglalva tehát a *Nemzeti alaptanterv*ben az első és második osztályos tantárgyi célrendszereket, követelményrendszert áttekintve a szociális érzékenyítés témájával konkrétumok formájában egyáltalán nem találunk, a fogyatékossgal élő tanuló nem jelenik meg. Ám számtalan olyan készség került kiemelésre a tantárgy kapcsán, amelyek elengedhetetlen komponensei az elfogadó magatartás, a szociális érzékenység kialakulásának. Mivel az alaptanterv csak tág, kibővített aspektusban mutatja be a tantárgyakat, feltétlenül fontos áttekinteni az egzakt tartalmakkal bíró kerettanterveket is.

A fogyatékossgal élő tanuló témája a kerettantervekben

A 2020/21-es tanévtől felmenő rendszerben hatályba lépő Nemzeti alaptanterv koherens része a tantárgyakhoz kapcsolódó, „a 2020-as NAT-hoz illeszkedő tartalmi szabályozók” néven ismert kerettantervi ajánlás. A kerettantervek a NAT szabályozásai alapján, azzal szinkronban készültek el, az intézmények pedig profiljuknak megfelelően kibővítik azokat, azaz pedagógiai programjukban meghatározott helyi tantervet készítenek a kerettantervek alapján.

A Magyar nyelv és irodalom tantárgy keretein belül első és második osztályban célként a biztos írás, olvasás, szövegértés el-sajátítása jelenik meg dominánsan, ezek tehát az iskolai évek kezdetén a legfontosabb feladatnak tekinthetők. Az érzékenyítés szempontjából talán legjelentősebb szerepet az adott kerettanterv Népmesék, műmesék egységében fedezhetjük fel, ahol is a történetek szereplőinek viselkedését, a történet cselekvéseit elemezve a gyermek különböző mintákat sajátíthat el, így formálva személyiségét, értékrendjét. Kívánt tanulási eredményként fogalmazódik meg, hogy a tanuló

a közös tevékenységben a
fogyatékossgal élő
tanuló egyenlő eséllyel
tud részt venni

a mű megismerése után képes legyen az olvasmány keltette érzelmekről beszélni, véleményt alkotni. A szereplők viselkedésmin-táit megértve legyen képes a helyes és helytelen min-ták megítélésére. A törzs-

anyagba válogatott történeteket, meséket áttekintve egyetlen alkalommal találkozunk olyan művel, amelynek címében szerepel a „néma” szó, s amely így kapcsolható valamely fogyatékossgal élő személyhez, ezzel kiváló alkalmat teremtve az érzékenyítéshez szükséges szociális kompetenciák elmélyítésére. A magyar népmesékben azonban ennél sokkal nagyobb a potenciál. Számtalan olyan mű maradt fenn, s érhető el napjainkban, amelyek szereplői között esetlegesen fogyatékossgal élő személyek jelennek meg. Annál is inkább javasolhatóak ezek a mesék, mert más, a gyermekekhez közelebb álló témakörök feldolgozásánál – mint az otthon és család – elvárt készség, hogy a gyermek a társával együttműködni képes legyen, egymás véleményét meghallgassák, elfogadják, saját elképzeléseik mellett érveljenek. A fejlesztendő készségek között több olyan is szere-

pel, amelyek a szociális érzékenység tekintében nagy jelentőségűek, így az érzékenyítéshez szükséges empátia, elfogadás megfelelő alapokat kaphat.

Az Etika tantárgy komplex személyiség-fejlesztést tűz ki célul az első két osztályfokon. A tanítási órákon olyan témákkal ismerkednek a tanulók a szocio-emocionális készségek fejlesztésének érdekében, amelyek közel állnak hozzájuk. Elsősorban a közvetlen, mikroszociális környezetükben elvárható viselkedésmintázatokkal, az öntudatos erkölcsi-etikai gondolkodás kialakításához szükséges körülményekkel találkoznak a gyerekek. A tananyag olyan triviális értékeket közvetít, mint a segítség, megértés, együttérzés, törődés, szabadság, felelősség, igazságosság, becsületesség, méltányosság, tolerancia, önazonosság. Ennek célja a tanuló lelkiismeretének elvárt fejlődése. A témák között szerepel például az önismeret, a családi élet, és az osztályközösségben folytatott interakciók leképeződése. Elvárt készségként jelenik meg a másik ember elfogadása, a kulturált véleményformálás, az egyenlőtlen és bántó helyzetek felismerése, megfelelő reakciók kiváltódása. Mindezek a szociális érzékenyítés feltételei is, viszont a fogyatékoság témájáról nem kap ajánlást a pedagógus a kerettanterv soráiban.

Az Ének-zene tantárgy tekintetében több fontos kompetenciaterület fejlesztése is érintett. Ami talán a leginkább illeszkedik a szociális érzékenyítés témájához, az a személyes és társas kapcsolati kompetenciák csoportja. Az együttműködést kívánó körjátékok, felelgetős játékok, eljátszott dalok a gyermekek közti optimális kortárs kapcsolatok hatékony elősegítői. Mások produkció-

jának meghallgatása, megfigyelése is értékes célt szolgál, hiszen a tolerancia is pozitív irányú változáson megy keresztül a türelem, a másikra való odafigyelés miatt. A kerettantervben ezen túl hangsúlyt fektetnek arra, hogy a gyermekek éneklés közben oldottan viselkedhessenek – hiszen örömteli tevékenységet végeznek. Az énekórák tehát jó talajt biztosítanak az érzékenyítés számára, hiszen a résztvevők oldott légkörben mélyülhetnek el egy-egy kapcsolódó témában. A kerettantervben javasolt, felsorolt dalok között azonban nincs olyan, amelynek fogyatékos-sággal élő szereplője lenne.

AZ ÉRZÉKENYÍTÉS MEGJELENÉSE ELSŐ ÉS MÁSODIK OSZTÁLYOS TANKÖNYVEKBEN

A köznevelési dokumentumok, a nevelés komponensei közül mindenképpen érdemes kiemelni a tankönyveket, mint az ismeretátadás nélkülözhetetlen, s leggyakrabban használt eszközeit. Kutatásom főköszabán az általános iskola első és második évfolyamos tanulói állnak, így a nekik

szóló tankönyvekben kívánom a témához kapcsolható elemeket megvizsgálni.

A tankönyv hagyományos a szakkönyvek és a tudományos művek közötti kategóriák közé sorolható, s tankönyvnek tekinthető minden olyan eszköz, amely a tanulást valamilyen módon elősegíti (*Dárdai, Dévényi, Márhoffer, Molnár és Kovács, 2015*).

A tankönyvkutatási modellek közül *Peter Weinbrenner* „komplex” tankönyvkutatási modellje felosztásának harmadik típusa bizonyult legfrappánsabbnak a téma

az egyenlőtlen és bántó
helyzetek felismerése

áttekintéséhez, melynek elnevezése *hatásorientált tankönyvkutatás*. Ebből az elemzési perspektívából nézve a tankönyv mint az oktatás szocializációs tényezője jelenik meg, típusként pedig a „receptiókutatás” elnevezés a használatos. A vizsgáló eljárás legfontosabb kérdései jól illeszkednek az érzékenyítésre irányuló kutatás lefolytatásához, melyekből számunkra a következő elemek ragadhatók ki: „a tankönyv milyen hatást gyakorol a tanulókra, a tanárookra, a közvéleményre és a nemzetközi kapcsolatokra; hogyan hat a médiumok környezetében (korrigál, megerősít, kompenzál); milyen világgépet, érték-és gondolkodási mintákat, előítéleteket, ellenségképet stb. közvetít. Ebben az értelemben tehát itt média-, kommunikáció- és hatás-, illetve befogadáskutatásról van szó” (F. Dárdai, 1999, 51. o.).

Weinbrenner véleménye szerint az általa megalkotott modell és annak differenciálása azért lehet lényeges esz- köze a tankönyvelemzésnek, mert lehetőséget ad arra, hogy a kutatók megválasz- tott jellemzők, tartalmak, funkciók szerint végezzék a vizsgálatot, s ne az egész produktum tekintetében (F. Dárdai, 1999).

Mivel alább két tankönyvcsaládról esik szó, tulajdonképpen összehasonlító elemzésről is beszélhetünk. Az összehasonlító tankönyvkutatásokban a vizsgálódás egy konkrét, meghatározott jellemzőre célzottan fókuszál, amely mentén a két vizsgált elem összehasonlíthatóvá válik. Az általam választott tankönyvkutatási formának nincs saját egyedi módszertana. A módszer a kérdésfel- tevéstől függően integrálja, használja fel a társadalomtudományok és a bölcsészet-

tudományok módszereit, ezzel adva szabad- ságot a kutatónak (Dárdai és mtsai, 2015).

Elemzésem tárgyát két tankönyvcsalád kötetei adták. Az egyik az Oktatási Hivatal NAT2020-as, ingyenesen elérhető reperto- árjából került ki. Miután 2020 januárjától a Könyvtárellátó Közhasznú Nonprofit Korlátolt Felelősségű Társaság (KELLO) közreműködésével minden köznevelésben részt vevő diák- nak lehetősége nyílik arra, hogy térítésmen- tesen jusson hozzá a tankönyveihez, az alsó tagozaton dominánsan ezek a taneszközök szerepelnek a mindennapi tanulás eszköze- ként. A katalógusban kínáltak közül azokat a tankönyveket választottam, amelyek jelen- leg rendelhetőek, elérhetőek a tankönyvpia- con. A Mozaik Kiadó által forgalmazott tankönyvcsaládok közül kerültek ki a to- vábbi áttekintett művek. Választásom azért

esett a Mozaik-könyvekre, mert a környezetemben az alsó tagozaton tanító peda- gógusok egy része szívesen használja ezeket a tanköny- veket az ingyenesen elér- hető készletek kiegészíté- sére vagy helyettesítésére.

Elmondásuk szerint a sorozat több tanköny- véből tanítottak már az évek során, elége- dettek voltak velük, s némelyikhez ingyene- sen csatolt digitális melléklet is jár, amelyet jól tudnak hasznosítani a tanórákon. Ezen kívül lényeges szempontként szerepelt a tan- könyvcsalád kiválasztásánál, hogy a korona- vírus miatti iskolai szünetek alatt a Mozaik Kiadó is ingyenesen elérhetővé tette honlap- ján a tankönyveit.

milyen világgépet, érték-és gondolkodási mintákat, előítéleteket, ellenségképet stb. közvetít

A tankönyvelemzésről

A társadalmi érzékenyítés, azon belül is a fogyatékosok iránti érzékenyítés szempontjából a tankönyveknek, úgy vélem, csak bizonyos tantárgyak tekintetében van relevanciájuk. A hatályos Nemzeti alaptanterv, valamint a kerettantervek áttekintése után kirajzolódik, mely tantárgyak kapcsán érdemes elemzés céljából kinyitni, és áthatóbban megvizsgálni a tankönyveket, ezek pedig az *Erkölcstan/Etika*, a *Magyar irodalom* és az *Ének-zene*. Az *Etika* és *Hit- és erkölcstan*

tantárgyak tekintetében a szülő joga és felelőssége, hogy melyiket kívánja választani gyermeke számára, amiről a tanév elején nyilatkozni is kell. Ugyanakkor a tankönyvek címében megjelenik a 2012-es NAT szó-

használata is, ahol a szóban forgó tartalmak *Erkölcstan* tantárgyként szerepeltek. Mindezeket szem előtt tartva, témánk szempontjából a két tantárgy együtt kezelhető. Az *erkölcstan* tantárgy keretein belül a szociális kompetenciák fejlesztése nagy hangsúllyal jelenik meg, ezért a szociális érzékenyítéshez szükséges készségek tekintetében közös bázist jelenthetnek a kapcsolódó tankönyvek. A magyar tantárgyon belül az irodalom egy-egy ugyancsak fontos az elemzés szempontjából, mivel a feldolgozandó olvasmányokban szintén helyet kaphatnak fogyatékos-sággal, mássággal kapcsolatos témák, szereplők. Az *Ének-zene* tantárgy dalai ugyancsak tartalmazhatnak olyan szereplőket, elemeket, amelyek kapcsolódást mutathatnak a fogyatékos-ság témájával.

A tartalomorientált témaelemzés eszkö-zével élve az általam használt elemzési szem-pontrendszer a téma szempontjából releváns

elemeket tartalmazza. A társadalmi érzéke-nyítés, azon belül is a fogyatékosok iránti érzékenyítés, szemléletformálás kérdéskörét vizsgálva három fő szempontból tekintem át a tankönyveket. Elemzésem a konkrétabbtól az általánosabb információk bemutatásáig halad; elsőként próbálom a lehető legtöbb, szorosan a témához kapcsolódó elemet ki-gyűjteni, s amennyiben ez nem sikeres, te-hát nincs a fogyatékos-sággal közvetlenül kapcsolatba hozható tartalom, úgy olyan elemeket kutatok fel, amelyek alkalmasak lehetnek az érzékenyítésre.

helyet kaphatnak
fogyatékos-sággal, mássággal
kapcsolatos témák,
szereplők

Az első szempont a fo-gyatékos-ság megjelenése a tankönyvekben. Különö-sen az alsó tagozaton, s fő-leg az alsóbb évfolyamok-ban dominánsan rajzos, gazdagon illusztrált tan-könyvekkel találkozha-

tunk, így az illusztrációk, valamint a tan-anyag tekintetében is áttekinem a téma megjelenését. A második szempont a fo-gyá-tékos-ságokhoz kapcsolható, azokkal asszoci-ációk viszonyban álló témák, tananyagrészek kiemelése, amelyek alkalmasak lehetnek arra, hogy érintésükkel a fogyatékos-ságok témájához kapcsolódhassunk. A harmadik a szociális kompetenciák köréhez kapcsoló-dik: olyan tartalmak bemutatása a tan-anyagban, amelyekkel az érzékenyítés opti-málisan megvalósulásához szükséges szociá-lis kompetenciaelemeket fejleszthetünk az osztályok tanulói közt.

Az *erkölcstan-/ etikatankönyvek* elemzése

A Mozaik Kiadó és az Oktatási Hivatal által megjelentetett tankönyvek közül elsőként az első osztályosok körében használatos

erkölcstantankönyvet mutatom be. A Mozaik Kiadó *Hajduné Tölgyesi Livia és Kriston-Bordi Zsuzsanna* 2018-as kiadású műve *Útravaló Erkölcstan első osztályosoknak* címmel jelent meg. Az Oktatási Hivatal kiadásában megjelent tankönyvek közül elsőként az első osztályosok körében használatos *Etika* tankönyv bemutatása kerül sorra, amelynek tananyagfejlesztője *Báder Ilona*. Az első osztályosoknak íródott erkölcstan- és etikatan könyvek megjelenése mindkét kiadónál gazdagon illusztrált, gyermekcentrikus, vidám képekkel tarkított. A piktogramok és a bőséges vizuális segítség könnyebbé teszik a feladatok megértését. Az erkölcstan könyvek osztályfokonként ismétlődő elemekkel jelennek meg, de egyre összetettebben, több perspektívából közelítik meg a tartalmakat. A két könyv szerkezeti felépítésekor feltűnik a témák összhangja, hiszen mindkét tankönyvben többé-kevésbé ugyanazok az elemek kerülnek a fókuszba. Jelentős, kiemelt területek a tananyagfeldolgozás során az önismeret, a család, a családban elfoglalt hely, a kortársak, s a közük elfoglalt pozíció, a társas együttélés, társas kommunikáció, valamint a közös ünnepek. A tankönyvek fejezetei logikusan felépítettek: első elemük az önismeret, és a gyermek saját tulajdonságainak, erősségeinek, gyengeségeinek feltárására szolgálnak. Az önismeret alappillére az énefejlődésnek, amely nélkül az empátia és a másokkal való együttműködés sem lehet hatékony. A további fejezetek a gyermek mikro- és makroszociális környezetének megismerésére irányulnak. A társadalmi szerepvizonyok leképeződése megjelenik a gyermek számára, hiszen iránymutatást kap arra

vonatkozóan, hogy milyen módon tud viselkedni, kommunikálni a szűkebb és tágabb környezetében élő személyekkel, milyen módon mennek végbe kölcsönös elégedettséggel az interakciók. Ennek folytatásaként mindkét könyv egyre szűkülő és egyre inkább konkretizáló aspektusban foglalkozik a szerepvizonyokkal. A továbbiakban az egyén fejlődésére, változására fókuszál, lezárásként pedig a tanulók által elsajátított ismereteket szintetizálja.

A fogyatékossg megjelenése

Az elemző összehasonlítás első pontja a fogyatékossg megjelenése a könyvekben, tartalomban, illusztrációk terén. A két tankönyvcsalád esetében itt jelentkezik az első hangsúlyos különbség. Az Oktatási Hivatal által kiadott első osztályos *Etika tankönyvben* a fogyatékossgal illusztráció formájában egyáltalán nem találkozunk. Az egyetlen vizuális alapon megjelenő, a

a piktogramok és a bőséges vizuális segítség könnyebbé teszik a feladatok megértését

mátság, az egymástól való különbözőség tényét bemutató elem a színesbőrű gyermekek ábrázolása a közösségben. Több oldalon is találkozhatunk színesbőrű gyermekeket ábrázoló rajzokkal, amelyek az elfogadást mint lényeges készséget fejleszthetik a könyvet lapozó tanulók körében. A Mozaik Kiadó erkölcstantankönyvében megjelenik a fogyatékossg képi ábrázolása, ugyan csak egy alkalommal, de ez is mindenképpen öröndetes. A makrokörnyezettel való ismerkedéssel foglalkozó fejezetben arról folytathatnak diskurzust a tanulók, hogy a különböző korú, valamint eltérő szociokulturális környezetből érkező emberekkel milyen módon léphetünk interakcióba. A társadalom

különböző rétegeiből találkozhatunk az illusztrációban időssel, hajléktalannal, kerekesszéssel, valamint teknőst sétáltató férfivel és egy postással. Vizuálisan itt jelenik meg egyetlen alkalommal a fogyatékoság ténye, ám ez csak egy eleme a feladatnak. A tanítói kézikönyvben a feladathoz célzott kérdésben azonban a mozgássérült embert emelik ki az utasításban példaként, itt tehát kiváló lehetőség nyílik arra, hogy a gyerekek a fogyatékoság témájával ismerkedjenek. A Mozaik Kiadótól származó tanítói gyakorlatgyűjteményben továbbá megfogalmazzák, hogy a pedagógus saját belátása alapján kapcsolódik a tananyaghoz, ezáltal lehetősége adódik olyan egyedi ismeretek, tapasztalatok megfogalmazására és beiktatására is, amelyek logikailag a feladatokhoz kapcsolhatók. Így tehát az érzékenyítés, a fogyatékosággal való ismerkedés elméletileg lehetséges a konkrét, s a többi tananyag mentén érzékelhető kapcsolódások esetén is. A tankönyvek áttekintése során, valamint a legtöbb, országosan elérhető érzékenyítő program kapcsán is gyakran találkozhatunk mozgássérült személyek ábrázolásával. A kerekesszék kézenfekvő mutatója lehet az akadályozottságnak, amely az egyén fogyatékoságára utalhat. A többi fogyatékosági típus, fejlődési rendellenesség esetén talán nehézséget okozhat az ábrázolás, ennek következtében azonban ritkábban találkozunk azokkal.

Szintén a Mozaik Kiadónál, a második osztályosoknak szóló tankönyv harmadik fejezetében találkozhatunk először a fogyatékoság illusztrálásával egy kerekesszékes gyermek kapcsán. A gyermekektől a feladatban olyan tartós betegségek, rendellenességek felsorolását kéri, amelyek megváltoztatják az egyén életét. Amennyiben

vannak szubjektív impresszióik, tapasztalataik, kifejezhetik. Ennek hiányában a pedagógus informálhatja őket a témát illetően. Az Oktatási Hivatal által kiadott tankönyv kapcsán ismét nem találkozhattunk a fogyatékoság képi megjelenítésével, így annak kifejtése csak a kapcsoló témákon keresztül valósulhat meg.

Fogyatékosághoz kapcsolódó témák

Az elemzés második szintje azon témák azonosítása a tananyagban, amelyek alkalmasak a fogyatékoságokkal kapcsolatos érzékenyítésre. Az Oktatási Hivatal kiadásában szereplő első osztályos etikakönyv erre kevésbé ad lehetőséget, a témák elsősorban az önismeretre, valamint a mikroszociális környezet megismerésére szolgálnak. A mesékben, a feladatokban is kevésbé adódik lehetőség arra, hogy a fogyatékoság témáját beleszőhesse a pedagógus a tartalomba. A fejezetek

közül az *Önismeret* egység némi lehetőséget ad erre a diskurzusra, hiszen a feladatok többsége itt arról szól, miben különbözhetnek egymástól az emberek, kinek milyen külső és belső tulajdonságai azok,

amelyeket meg lehet nevezni, fel lehet ismerni. A Mozaik Kiadó első osztályosoknak szóló erkölcs tankönyvében a fogyatékosággal konkrétumként szintén nem találkozunk, kifejezetten ennek témájára nem élezték ki egyetlen feladatot sem. Ám a tankönyv első fejezetében megjelenik a csúfolódás témája. A feladat a külső tulajdonságokra fókuszál, amely potenciális terep lehet a fogyatékoságok megemlítéséhez. Bizonyos fogyatékosági típusokhoz kapcsolódhatnak látható organikus eltérések, deformitások, de a csúfolódásra csupán egy halló-

megfogalmazzák, hogy a pedagógus saját belátása alapján kapcsolódik a tananyaghoz

készülék vagy szemüveg megléte is szolgáltatathat állapot.

Az Oktatási Hivatal és a Mozaik Kiadó második osztályosoknak szóló tankönyveinek struktúrája lényegében szinkronban van az első osztályos kiadványokéval, felépítésük azonos, a témák bővebb kifejtésével. Az illusztrációk és szöveges részek aránya nyilván az osztályfoknak megfelelően alakul az írott tartalmak javára, az utasítások összetettebbek. A Mozaik Kiadó *Erkölcstan* könyvében az első osztályhoz hasonlatosan találkozhatunk a tankönyv elején a külső személyes jegyek, tulajdonságok megemléztetésével. A külső tulajdonságok, jellemzők témája meseszereplők tekintetében kerül elő. A magyar népmesékben számtalan lehetőség adódik eltérő külsejű szereplők sorolására, akik esetében egy-egy fogyatékossg tüneteire hasonló jegyet fedezhetünk fel, így alkalmat biztosítva az eltérő megjelenésről és az elfogadásról való eszmecserehez. A második fejezetben az együttműködési készség, a tolerancia összetevőinek hangsúlyozására kínálnak feladatot az osztályba érkező új gyermek befogadásával kapcsolatban. Az ajánlás szerint szituációs játék formájában befogadó és csúfolódó, elutasító szerepeket ölthetnek magukra a gyermekek. A szituáció teret engedhet a fogyatékkal élő diáktárs esetleges megszemélyesítésének. Ez esetben szó eshet arról, hogyan tehetik könnyebbé a befogadást, valamint a külső jegyek és speciális szükségletek tekintetében is folytathatnak eszmecsere az osztályközösség tagjai. Az ötödik fejezetben ismét a külső tulajdonságokra helyeződik a hangsúly. Egy meséhez (*A rút kiskacsa*) kapcsolódóan lehetőség van annak kifejtésére, hogy a külső jegyek

a magyar népmesékben
számtalan lehetőség adódik
eltérő külsejű szereplők
sorolására

hogyan befolyásolják az emberek megítélését. Az erről folytatott beszélgetés segíthet az előítéletek és esetleges csúfolódások csökkentésében, s természetesen az organikus rendellenességekkel született, fogyatékossggal élő társak megjelenéséről is folyhat eszmecsere. Öröndetes, hogy a második tan-
könyv szinte minden fejezete kínál egy-egy olyan lehetőséget, melyhez kapcsolható a fogyatékossg témaköre. Az Oktatási Hivatal *Etika* tankönyvének második osztályos változatában ugyanígy találkozhatunk az új osztálytárs érkezésének témájával, de a tulajdonságokról, a befogadásról való diskurzusra kevesebb az esély, a feladatok fókuszában az érkező gyermek köszöntése áll, első-

sorban a vele való kommunikáció milyensége van a középpontban. Az egészséges életmódot kifejtő fejezetben néhány kérdés fogalmazódik meg azzal kapcsolatban, hogy mi kell az egészség fenntartásához,

melyek az egészséges életmód fontos elemei. A témafeldolgozás a pedagógus irányításával teret adhatna arra, hogy a betegségek, akár tartós betegségek, fogyatékossg kapcsán is szót ejtsen a témában.

Szociális kompetenciák

Az elemzés legkevésbé konkrét szempontja azokra a szociális kompetenciákra vonatkozik, amelyek alkalmasak a fogyatékossgokkal kapcsolatos érzékenyítésre. Az Oktatási Hivatal által kiadott első osztályos *Etika* tankönyvben csak érintőlegesen foglalkoznak az elfogadás és az empátia kérdéseivel, a második osztályosoknak szóló könyvben viszont több ilyen lehetőség rejlik. Az *Önismeret* egységben találkozhatunk az empátia

készségterületével, amikor az egyik olvasmányban a körülöttünk élő személyek örömének átélése kerül a fókuszba, ezzel tapasztalatot szerezve abban, milyen érzés lehet a társaink, családtagjaink bőrébe bújni. Szintén ebben az egységben található egy játékot, amely a belső értékek megfigyeléséről szól, ez pedig megfelelő alkalmat nyújthat arra, hogy kiemelkedjenek a kevésbé jól produkáló vagy eltérő fejlődésű, fogyatékos-sággal élő személyek erősségei, értékes tulajdonságai, ezzel erősítve a toleranciát, elfogadást. A családban, valamint az osztályközösségben elfoglalt státuszt célzó egységekben több ízben is megtörténhet a feladatok segítségével olyan készségek fejlesztése, amelyek az elfogadás, tolerancia folyamatában hasznosnak bizonyulhatnak. Mesékbe ágyazott szituációkkal ismerhetik meg a tanulók, hogy milyen módon lehet konfliktusokat megoldani, hogyan becsüljük meg a társunkat, családtagunkat, vagy milyen módon

működhet jól egy baráti kapcsolat az ellentétek dacára is. A Mozaik Kiadó első és második osztályos erkölcsstan tankönyveiben is számtalan olyan téma található, amelyek alkalmasak az elfogadás, a tolerancia, az empátia, az együttműködési készség, a segítőkészség előmozdítására.

Az etika- és erkölcsstantankönyvek témájukban és struktúrájukban is párhuzamot mutatnak egymással. Az Oktatási Hivatal kiadásában etika témájú tankönyvet találtam, míg a Mozaik Kiadó kezelésében erkölcsstantankönyv elérhető. Ennek ellenére a feldolgozandó fő témák szoros összhangban állnak egymással. Míg az Oktatási Hivatal által kiadott könyvekben csak érintőlegesen szerepelnek olyan témák, amelyek a fogyatékos-ságokkal összefüggésbe hozhatóak, addig a Mozaik Kiadó által kibocsátott könyvek illusztrációjukban és tartalmukban is közelebb állnak a fogyatékos-ságok témájához (*1. táblázat*).

1. TÁBLÁZAT

Az elemzés szempontjai az etika és erkölcsstan tantárgyak keretében

		AZ OKTATÁSI HIVATAL ETIKA-TANKÖNYVE	A MOZAIK KIADÓ ER- KÖLCSSTAN-TANKÖNYVE
1. A fogyatékos-ság megjelenése a könyvekben, tartalom-ban, illusztrációk terén	1. osztály	–	mozgássérült személy képe
	2. osztály	–	mozgássérült személy képe
2. Témák, amelyek alkalmasak a fogyatékos-sággal kapcsolatos érzékenyítéshez	1. osztály	önismeret	csúfolódás
	2. osztály	egészséges élet	csúfolódás külső jegyek, eltérések új osztálytárs érkezése

3. Szociális kompetenciák, amelyek alkalmazásak a fogyatékossggal kapcsolatos érzékenyítéshez	1. osztály	–	empátia, segítőkészség, tolerancia, együttműködési készség
	2. osztály	belső értékek megfogalmazása, tolerancia, mások örömeinek átélése- empátia	empátia, segítőkészség, tolerancia, együttműködési készség

FORRÁS: saját szerkesztés

A kiválasztott irodalomkönyvek elemzése

A magyar irodalom tantárgy tanításakor az alsó tagozaton számíthatunk a gazdagon illusztrált oldalakra, hiszen az első osztályosok számára az olvasás megtanulása a legfontosabb feladat, s második osztályban is még dominánsan szerepel a képi megjelenítés a szövegértés elősegítésére. A magyartankönyvek közül az Oktatási Hivatal által kiadott elérhető, jelenleg rendelhető tankönyvekre esett a választásom, ám az első osztályos tankönyvek közül így két kötet is érintett volt, hiszen az olvasástanulás miatt az első kötet csupán a betűk megismerésére fókuszál. A Mozaik Kiadó kínálatából *Földvári Erika Ábécés olvasókönyv első osztályosoknak* című könyve került elemzésre.

Az olvasáshoz szükséges készségek fejlesztése mint cél hosszasan jelen van a tankönyvek elején: a vizuális észlelés, szókinccsfejlesztés, fonológiai tudatosság fejlesztése áll a fókuszban. Több percepciós csatornát megmozgató feladatok segítségével ismerkedhet meg a gyermek a betűk formájával, kiejtésével. Minden hanghoz hívóképtartozik, majd a fokozatosság jegyében épül fel a betű elsajátítása egyre hosszabb

az első osztályosok számára az olvasás megtanulása a legfontosabb feladat, s második osztályban is még dominánsan szerepel a képi megjelenítés a szövegértés elősegítésére

egységekben az izolált hangól a versikéig vagy rövid történetekig. A betűtanulást követően, a már olvasni tudó gyermekek a kötet második részével ismerkedhetnek meg, amelyben versek, állatmesék, népmesék és ismeretterjesztő szövegek kapnak helyet.

A fogyatékossg megjelenése

Az Oktatási Hivatal által kiadott ingyenes tankönyvek első osztályos bevezető könyvét *Esztergályosné Földesi Katalin* írta *Az én Ábécém 1.* címmel. Tekintettel arra, hogy az iskolába kerüléskor dominánsan még a gyermekek készségfejlesztésén van a hangsúly, a könyv igazán gazdagon illusztrált. Rengeteg emberalakot, családot, közösséget figyelhetünk meg a könyv átlapozásakor, viszont az ábrázolásban fogyatékossgra utaló jeleket, eltéréseket nem láthatunk.

A képeken még csak szemüveges figurák sem vehetők észre. A betűtanulást lezáró fázisban az első osztályok már a hagyományos értelemben vett olvasókönyvvel is megismerkedhetnek, melyet az *Esztergályos Jenő* által írt tankönyv nyomán szerkesztettek. Az olvasó-

könyvben a környezetismeret tantárgy hiányát kompenzálva főként ismeretterjesztő jellegű, informatív leírásokkal találkozha-

tunk különböző állatfajtaokról. A könyv első szakaszában inkább leíró jellegű olvasmányok jellemzőek, amelyek közül kevés tartalmaz történetet. A könyv további egységeiben találkozhatunk a fogyatékoság képi megjelenésével, bár nem teljesen nyilvánvaló formában. A lóval való ismerkedés során a szerzők kitérnek arra, milyen sokoldalú állattal ismerkedhetnek meg az olvasók, s képi illusztrációkkal is alátámasztják mindezt, amelynek egyik elemeként egy lovon ülő fiú látszik. A kép alá írt cím alapján tudhatjuk meg, hogy a gyermek fogyatékos-sággal él, s hogy az állat mint terápiás célú résztvevő, mozgásával gyógyítja a mozgássérült gyerekeket. A mozgásban akadályozottság tényének észlelésekor a pedagógus kitérhet a fogyatékoságok témakörére is. A második osztályosoknak szóló Oktatási Hivatal által kiadott könyvet *Bartha Jánosné, Szalay Mária, Fukkné Fukász Enikő* készítették, s a *Szövegről szövegre – Olvasás munkatankönyv 2. osztály* címet kapta. A tankönyv *Tréfás mese* című olvasmányában találkozhatunk először a fogyatékoság témájával, hiszen a történet szereplői vak, süket és kopasz emberek. A szereplők felsorolása kapcsán szinte kikerülhetetlen annak tisztázása, hogy ezek milyen jellegű fogyatékoságok, hiszen anélkül a tréfás mese maga is érthetetlen lenne a gyermek számára. Az illusztráció csupán a kopasz szereplőt mutatja be, aki tulajdonképpen az egyetlen egészséges, tipikus fejlődésű ember hármójukból. A Mozaik Kiadótól a magyar, azon belül pedig az irodalom tanegységéhez kapcsolódva az olvasókönyvet figyeltem meg, amelyet *Földvári Erika* írt, címe *Ábécés*

a kép alá írt cím alapján tudhatjuk meg, hogy a gyermek fogyatékos-sággal él, s hogy az állat mint terápiás célú résztvevő, mozgásával gyógyítja a mozgássérült gyerekeket

olvasókönyv első osztályosoknak. Az olvasókönyvben sem vizuálisan, sem tartalmilag nem találkozunk a fogyatékos-ság témájával, sem olyan fontos készségekkel, akár szociális készségekkel, amelyek az elfogadást hivatottak erősíteni, holott a magyar népmesék és a kortárs szerzők könyvei, meséi közt számtalan olyan mű akad, amelyek a fogyatékos-ságot, esetleg a hátrányokat hangsúlyozzák, s megismertethetnék a gyerekeket a témával. A *Földvári Erikának* a Mozaik Kiadó gondozásában megjelent *Olvasókönyv második osztályosoknak* című tankönyve szintén nem tartalmaz olyan képi információt, amely a fogyatékos-ság tényét tárná a gyerekek elé, s a fogyatékos-ságot felölelő témával sem találkozhatunk a szövegekben.

Fogyatékos-sághoz kapcsolódó témák

Ugyanakkor a Mozaik Kiadó gondozásában megjelent, Földvári Erika által írt, *Olvasókönyv második osztályosoknak* című tankönyve szerencsére több lehetőséget is rejt az fogyatékos-ságokkal kapcsolatos érzékenyítésre. A tankönyvben több ajánlást is láthatunk különböző játékokra, melyekből egy alkalmas lehet erre. A szem-bekötős játék során a kiválasztott tanuló átmenetileg elveszíti egyik fontos észlelési csatornáját, a látását, s a többi érzékszervére kell támaszkodnia a feladat megoldásához. Kiváló, s gyakran alkalmazott érzékenyítő játék a vakság megtapasztalásához, s még jobb lehetőség a témáról való beszélgetés ráhangoló eszközeként. A könyvben, bár formai szempontból, az illusztrációk áttekintése során nem fedezhető

fel a fogyatékossgokkal párhuzamba hozható kép vagy feladat, a tartalmi elemek több ponton is tartalmazznak a témához jól kapcsolható irodalmi műveket. Több olvasmány címében felfedezhető hiányosságra, akadályozottságra, fogyatékossgára utaló

szó: A három selyp leányka (magyar népmese), A Sánta tyúk, részlet (Gárdonyi Géza), A néma tulipán (Kányádi Sándor), A kis bicebóca, részlet (Móra Ferenc). A történetek tanulsága túlnyomó részt az, hogy bár egyes területeken lehetnek hiányosságai a szereplőknek, az élet más színterein, jó

készségeikkel, tehetségükkel kiemelkedhetnek. Bár a címekben nem szerepel, tartalmi elemei hasonló mondanivalóval rendelkeznek: Csorba Piroska: Peti naplójából – Játékaim, amelyben a sérült, vak játékmackó a kislíú kedvence, akit megvéd társai csúfolódásától.

Szociális kompetenciák

Az Oktatási Hivatal által kiadott első osztályosoknak szóló tankönyv második egységében már található néhány mese, történet, amelyek empátiát fejlesztenek. A bűnbánó elefánt (Romhányi József) című mesében az elefánt sajnálatát fejezi ki a pocokkal szemben, akinek a lábára lépett.

A Mozaik Kiadó másodikosoknak szóló könyvében Szegedi Katalin Lenka című könyve alapján egy túlsúlyos kislány kirekesztettségéről olvashatunk, így megjelenik a külső jegyek alapján született előítéletek témája. A sün és a nyúl verseny fut

(magyar népmese) történetében szintén a külső jegyek alapján történő megítélés miatt kerül sor csúfolásra, de a végkimenetelben a kedvező tulajdonságok – ez esetben az ész – felülkerekedik a csúfolódókon. Megfelelő pedagógiai koordinálással a fogyatékossg-

gal, akadályozottsággal együtt járó élethelyzetek megismerésének lényeges komponenseiként alapvető fontosságú készségeket sajátíthatnak el itt a tanulók. Az első osztályos szövegértés-munkafüzetben, bár dominánsan mesék feldolgozása történik meg, ami alkalmat adhatna az ér-

kenyítésre, a mesék tartalma nem kapcsolható a fogyatékossgokhoz.

A két tankönyvkiadó könyveit megvizsgálva kiderül, hogy az Oktatási Hivatal által kiadott első és második osztályos könyvekben is megjelenik a fogyatékossg a tartalomban, valamint illusztráció formájában is, míg a Mozaik Kiadó műveiben egyik formában sem. A fogyatékossgához köthető témákat áttekintve épp fordított a megjelenés aránya: a Mozaik-könyvekben több olyan olvasmány is található, amelyeknek már a címe alapján is asszociálhatunk a témánkra, míg az Oktatási Hivatal könyveiben a témák tekintetében erre nem látszik lehetőség. Az érzenyítéshez szükséges készségek kialakítására, fejlesztésére irányuló feladattípusok dominánsan a Mozaik Kiadó gondozásában megjelent könyvekben fedezhetők fel. Az olvasmányok kapcsán felmerül az elfogadás, tolerancia, empátia, míg az Oktatási Hivatal olvasókönyveiben a témák erre kevésbé szolgáltatnak teret (2. táblázat).

az érzenyítéshez szükséges készségek kialakítására, fejlesztésére irányuló feladattípusok dominánsan a Mozaik Kiadó gondozásában megjelent könyvekben fedezhetők fel

2. TÁBLÁZAT

Az elemzés szempontjai a magyar irodalom tantárgy keretében

		AZ OKTATÁSI HIVATAL MAGYAR IRODALOMKÖNYVE	A MOZAIK KIADÓ MAGYAR IRODALOMKÖNYVE
1. A fogyatékoság megjelenése a könyvekben, tartalmában, illusztrációk terén	1. osztály	mozgássérült gyermek lovasterápián	–
	2. osztály	<i>Tréfiás mese</i> (magyar népmese fogyatékossgal élő szereplőkkel)	–
2. Témák, amelyek alkalmasak a fogyatékossgal kapcsolatos érzékenyítéshez	1. osztály	–	–
	2. osztály	–	A cím fogyatékossgra utal: <i>A három selyp leánya</i> (magyar népmese); <i>A sánta tyúk</i> – részlet (Gárdonyi Géza); <i>A kis bicebóca</i> – részlet (Móra Ferenc); <i>Peti naplójából – Játékaim</i> (Csorba Piroska)
3. Szociális kompetenciák, amelyek alkalmasak a fogyatékossgal kapcsolatos érzékenyítéshez	1. osztály	–	–
	2. osztály	segítőkézség: Mit ugrálsz Hideg (Lázár Ervin)	empátia, tolerancia, elfogadás: <i>Lenka</i> (Szegedi Katalin); <i>A sün és a nyúl versenyt fut</i> (magyar népmese)

FORRÁS: saját szerkesztés

Az ének-zene tankönyvek elemzése

Az Oktatási Hivatal kiadásában *Ráplí Györgyi* tananyagfejlesztő szellemi munkája jelenik meg. Az első osztályosoknak íródott *Ének-zene tankönyv 1.* színes, vidám illusztrációjával igazán gyermekbarát külsőt mutat. A tankönyv eleje főleg szöveg nélküli, dominánsan vizuális, képi tájékozódáson alapuló rövid mondókat, kiszámolókat tartalmaz, majd egyre kevesebb képpel,

egyre több szöveggel és ritmusgyakorlattal találkozhatunk. A második osztályosoknak szóló tankönyv szintén *Ráplí Györgyi* fejlesztése, amely az *Ének zene az általános iskola 2. osztálya számára* címet kapta. Elemzésemben a Mozaik Kiadó gondozásában megjelent, *Lassúné Ruskó Renáta* által írt *Ének-zene tankönyv első osztályosoknak*, illetve *Ének-zene tankönyv második osztályosoknak* című könyvek szolgáltatják az összehasonlítás tárgyát. A tankönyv népies stílusban

illusztrált, az Oktatási Hivatal modern képvilágához képest teljesen más formai megjelenésű. A Mozaik Kiadó könyveiben kevéssé jelennek meg a szövegértéshez fontos magyarázó képek, zömében kézjelekkel, ritmusgyakorlatokkal találkozhatunk.

A fogyatékossg megjelenése

A fogyatékossg tartalmi vagy képi megjelenítése az első osztályos könyvek egyikében sem jelenik meg. A második osztályos ének-zene tankönyvekben viszont egy-egy alkalom adódik a fogyatékossgról való diskurzusra. Az Oktatási Hivatal által kiadott, második osztályos tankönyvben illusztráció formájában találkozunk a fogyatékossggal. A város és vidék összehasonlítására szolgáló képeken fedezhetünk fel egy kerekesszékes szereplőt. Bár a feladat szempontjából nincs jelentősége az akadályozottságának, beszélgetés indulhat az osztályban arról, hogy a városban milyen nehézségekkel kell szembenéznie egy mozgásában akadályozott embernek. A Mozaik Kiadó ének-zene tankönyvében a fogyatékossg képi megjelenítésére nem található példa, ám tartalmi szempontból szembe-tűnő a jelenléte, amely *Kodály Zoltán* gyűjtésében, a *Süket sógor* című dalban nyilvánul meg. A szöveg során találkozhatunk a süket, vak, sánta, néma kifejezésekkel, amelyek egy-egy fogyatékossgai típus tünettanához köthetőek.

Fogyatékossgához kapcsolódó témák

A könyvekben megjelenő dalok tekintetében az elfogadáshoz kapcsolható témák nem fedezhetők fel sem az első, sem a második osztályos tankönyvekben. Az Oktatási

Hivatal tankönyveiben azonban illusztráció formájában találkozhatunk eltérő megjelenésű szereplőkkel. Több dalhoz kapcsolódó képen szerepelnek szemüveges gyermekek, valamint sötétebb tónusú bőrszínnel rendelkező gyermekek képeivel is szembesülhetünk. A szemüvegeség, a látás akadályozottsága révén közelebb kerülhetünk a látássérültek problémáihoz. A sötétebb tónusú bőrszín megjelenítése nem ad egyértelmű

iránymutatást a szereplő etnikuma, nemzetisége felől, de külső tulajdonságként értelmezhető, amely a többségtől való optikai eltérést mutatja. Ám pusztán ezek az illusztrációk a téma érintettsége nélkül nem te-

remtenek jó lehetőséget az érzékenyítés kibontakoztatására.

Szociális kompetenciák

A dalok tematikáját, valamint képi ábrázolását tekintve az érzékenyítés tekintetében lényeges készségek, kompetenciák kevéssé bontakoztathatók ki. A körjátékok, párban vagy csoportos formában végzett játékos feladatok kapcsán merül fel az első olyan lényeges készség, amelyből profitálhatunk az érzékenyítés perspektívájából, ez pedig az együttműködési készség, hiszen a közösen végzett feladatok a szociális kompetenciák ezen faktorát támogatják leginkább.

Az *Ének-zene* tantárgy keretein belül a tankönyvek mindkét kiadó vonatkozásában szegényes lehetőségeket biztosítanak az érzékenyítés témájához. Csupán egy-egy dal, esetleg egy illusztráció formájában találkozhatunk a fogyatékossg megjelenésével (3. táblázat).

a városban milyen nehézségekkel kell szembenéznie egy mozgásában akadályozott embernek

3. TÁBLÁZAT

Az elemzés szempontjai az ének-zene tantárgy keretében

		AZ OKTATÁSI HIVATAL ÉNEK- ZENE TANKÖNYVE	A MOZAIK KIADÓ ÉNEK- ZENE TANKÖNYVE
1. A fogyatékoság megjelenése a könyvekben, tartalmában, illusztrációk terén	1. osztály	-	-
	2. osztály	illusztráció: kerekesszékes gyermek a háttérben	süket, vak, néma, sánta fogalmak megjelenése: Süket sógor (Kodály Zoltán gyűjtése)
2. Témák, amelyek alkalmasak a fogyatékosággal kapcsolatos érzékenyítéshez	1. osztály	Nem fogyatékoság, de eltérő megjelenés: szemüvegesség, sötét tónusú bőrszín	–
	2. osztály	Nem fogyatékoság, de eltérő megjelenés: szemüvegesség, sötét tónusú bőrszín	–
3. Szociális kompetenciák, amelyek alkalmasak a fogyatékosággal kapcsolatos érzékenyítéshez	1. osztály	együtműködési készség: körjátékok, játékos feladatok által	együtműködési készség: körjátékok, játékos feladatok által
	2. osztály	együtműködési készség: körjátékok, játékos feladatok által	együtműködési készség: körjátékok, játékos feladatok által versenyt fut (magyar népense)

FORRÁS: saját szerkesztés

Összességében megállapítható, hogy az általános iskolai tankönyvek első két osztályfokán a gyermekeknek kevés lehetőségük van találkozni a fogyatékoság témájával. Konkrét, adekvát illusztráció és tartalom csak elvétve található ezekben a kiadványokban, azok viszont általában szinkronban vannak egymással. Mindkét megtekintett kiadó tankönyvei közt elsősorban a második osztályos könyvek azok, amelyek több lehetőséget biztosítanak a fogyatékoság ismeretkörében való elmélyülésre. Bár az

előfordulások száma csekély, több olyan téma is megjelenik, amely a pedagógus megfelelő koordinálásával nagy potenciált rejt. A felkínált feladatok közül számos alkalmas arra, hogy az érzékenyítéshez szükséges szociális kompetenciákat alapozza meg, vagy fejlessze azokat. A tankönyvek közül leginkább az erkölcsstan tartalmaz ilyen kiaknázható elemeket.

A Nemzeti alaptantervet olvasva számtalan olyan kitételrel találkozhatunk, amelyek a társadalmi érzékenyítést célozzák meg.

Több utalás található arra vonatkozóan, milyen kompetenciákkal kell rendelkeznie a pedagógusnak, hogy a speciális nevelési szükségletekkel rendelkező gyermekek számára a legoptimálisabb nevelési körülményeket, valamint a befogadó, pozitív légkört képes legyen megteremteni. A fogadó közeg domináns hatásai a gyermekcsoport, az osztályközösség felől érkeznek az egyénhez – a tananyag azonban kevéssé segíti a gyermekközösséget az elfogadás megélésében.

ÖSSZEGZÉS, KONKLÚZIÓ

A *Nemzeti Alaptanterv* elvrendszere teljes mértékben támogatja az eltérő fejlődésű gyermekek integrált oktatását, nevelését, konkrétumokat azonban nem fogalmaz meg a társadalmi érzékenyítés elősegítésére. A pedagógus elvárt kompetenciájaként jelenik meg benne a sajátos nevelési igényű gyermekek optimális fogadása. A kerettantervek kötöttsége kevésbé teszi lehetővé az érzékenyítés konkrétumaira való utalást. Tantárgyanként azonban számos olyan célt fogalmaz, amelyek a szociális kompetenciák erősítését, fejlesztését segítik elő. A tankönyvek tekintetében jellemzően a második osztályosoknak szóló kiadványokban fordulnak elő olyan témák, amelyeken belül fogyatékos szereplő vagy fogyatékossgát illusztráló kép található. Mindkét kiadványokban találhatóak olyan elemek, amelyek kapcsolhatóak a társadalmi érzékenyítés témájához, ugyanakkor a pedagógus témafelvetése nélkül a fogyatékossg témájának

kifejtésére és elmélyítésére nincs igazán lehetőség a pontos instrukciók hiányában.

Bár az érzékenyítés – mint a pedagógus általi szemléletformálás – témája jelen van a köznevelés dokumentumaiban, ahhoz konkrét instrukció, tartalmi utalás nem található. A pedagógus kompetenciája a fogyatékossgal való ismerkedés, az érzékenyítés irányítása. Vannak

olyan tankönyvek, amelyek nem tartalmaznak fogyatékossgal kapcsolatos elemet, így ezekben az esetekben gyakorlatilag nincs esély a témához való kapcsolódásra. Az integráció térhódításával ugyan általános jelenségként kellene találkozunk a fogyatékossg témájával, ám nem véletlen, hogy több tíz évvel az integrált nevelés-oktatás bevezetését követően is még mindig a kutatások fókuszában áll az együttnevelés működése. A pedagógusok egy – remélhetőleg egyre vékonyabb – rétege még mindig nem ismeri megfelelőképp a fogyatékossgokhoz kapcsolódó specifikumokat, lényeges információkat, s azokat a speciális módszertani elemeket sem, amelyek a sajátos nevelési igényű tanulók hatékony neveléséhez szükségesek lennének. Az általános irányelveken túl a közneveléshez kapcsolódó dokumentumokban sokkal konkrétabb megfogalmazásoknak kellene megjelenüniük, amelyek segítséget vagy kereteket nyújthatnának a pedagógusok számára a fogyatékossgok iránti szemléletformálás optimális elősegítésére. Hazánkban kezdenek teret hódítani a különböző érzékenyítő programok, kezdeményezések, tematikus napok, amelyeket azonban csak opcionálisan választhat a pedagógus. Mindenképpen eredményre vezetne, ha legalább alkalmsszerűen, de

kötelezően részt vehetnének a tanítók és osztályaik olyan programokon, amelyek lehetőséget teremtenének az atipikus fejlődésű társaik megismerésére. A tankönyvek elemzésekor szembetűnő, hogy az illusztrációk és témák tekintetében a megjelenésükben erős eltérést mutató mozgássérüléssel rendelkező személyeket emelik be példaként, a többi fogyatékosági típus gyakorlatilag egyáltalán nem kap figyelmet. Ennek magyarázata valószínűleg a könnyen ábrázolhatóság lehet. A kerekesszékek általában a mozgáskorlátozottsággal kapcsolatos, fogyatékoságra utaló szimbólumként használatos, s a legtöbb ember számára ismert eszköz. Ellenben az érzékszervi fogyatékosággal vagy egyéb

lehetőséget teremtenének az atipikus fejlődésű társaik megismerésére

pszichés fejlődési zavarokkal küzdő személyek ábrázolása nehézségekbe ütközhet az illusztrátorok számára, az esetlegesen használható, absztraktabb szimbólumok pedig kevésbé lehetnek ismertek a kisiskolás korosztályhoz tartozóknak. Az akadálymentesítés tekintetében is az építészeti akadályokra asz-

szociálunk elsőként, nem pedig az észlelés nehézségére, vagy akár a kommunikáció korlátozottságára, amelyek más fogyatékoságok esetén képezhetik az egyenlőtlen hozzáférés

okát. Az érzékenyítő programok, rendezvények fókuszát mindenképpen fontos lenne kiszélesíteni, több információt szolgáltatva a további fogyatékosági típusokról és a hozzájuk tartozó specifikus jellemzőkről.

IRODALOM

- A 2020-as NAT-hoz illeszkedő tartalmi szabályozók (2020). Letöltés: https://www.oktatás.hu/koznevelés/kerettantervek/2020_nat (2022. 05. 27.)
- A Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 110/2012. (VI.4.) Korm.rendelet módosításáról (2020). In: *Magyar Közlöny*, 17. sz., 290–446. Letöltés: <https://magyarkozlony.hu/dokumentumok/3288b6548a740b9c8daf918a399a0bed1985db0f/megtekintés> (2022. 05. 27.)
- Bass László, Deákné Orosz Zsuzsa, Győri Enikő és Szauer Csilla (2009): *Fogyatékos emberek társadalmi befogadása – a szociális ellátórendszer feladatai, lehetőségei*. Fogyatékos Személyek Esélyegyenlőségéért Közalapítvány, Budapest. Letöltés: <https://fszk.hu/wp-content/uploads/2017/08/Fogyatekos-emberek-tarsadalmi-befogadasa.pdf> (2022. 05. 27.)
- Báder Ilona (2020): *Etika tankönyv 1*. Oktatási Hivatal, Budapest.
- Báder Ilona (2021): *Etika tankönyv 2*. Oktatási Hivatal, Budapest.
- Bartha Jánosné, Szalay Mária és Fukkné Fukász Enikő (2021): *Szövegről szövegre – Olvasás munkatankönyv 1. kötet*. Oktatási Hivatal, Budapest.
- Dárdai Ágnes, Dévényi Anna, Márhoffer Nikolett és Molnár-Kovács Zsófia (2015): Tankönyvkutatás, tankönyvfejlesztés külföldön – II. A nemzetközi tankönyvelméleti kutatások elméleti és módszertani kérdései. *Történelemtanítás*. (6.; Új folyam) 1–2. sz. Letöltés: <https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2015/07/dardai-agnes-devenyi-anna-marhoffer-nikolett-molnar-kovacs-zsofia-tankonyvkutatás-tankonyvfejlesztés-kulfoldon-ii-06-01-02/> (2022. 05. 27.)
- Esztergályosné Földesi Katalin (2020): *Az én ábécém 1*. Oktatási Hivatal, Budapest.
- F. Dárdai Ágnes (1999): Tankönyvelemzési modellek a nemzetközi tankönyvkutatásban. *Iskolakultúra*, 9. 4. sz., 44–53.

Földvári Erika (2018): *Ábécés olvasókönyv első osztályosoknak*. Mozaik Kiadó, Szeged.

Földvári Erika (2018): *Olvasókönyv második osztályosoknak*. Mozaik Kiadó, Szeged.

Fülöp Mária (szerk., 2020): *Első olvasókönyvem*. Oktatási Hivatal, Budapest.

Hajduné Tölgyesi Livia és Kriston-Bordi Zsuzsanna (2018): *Útravaló – Erkölcstan első osztályosoknak*. Mozaik Kiadó, Szeged.

Lassúné Ruskó Renáta (2018a): *Ének-zene tankönyv első osztályosoknak*. Mozaik Kiadó, Szeged.

Lassúné Ruskó Renáta (2018b): *Ének-zene tankönyv második osztályosoknak*. Mozaik Kiadó, Szeged.

Rápli Györgyi (2020): *Ének-zene tankönyv. 1.* Oktatási Hivatal, Budapest.

Rápli Györgyi (2020): *Ének-zene az általános iskola 2. osztálya számára*. Oktatási Hivatal, Budapest.

